

Masterthesis CCFES

Een longitudinaal onderzoek naar de empathie van moeders als voorspeller voor de empathie van adolescenten, gemedieerd door de emotionele ondersteuning van moeders.

Door N. Veldhuijzen - 6917828

7 Juli 2021

Universiteit Utrecht Faculteit Sociale Wetenschappen

Master Scriptie Pedagogische Wetenschappen

Aantal woorden: 4485

Begeleiders Mevr. M. Meegen en Renske Schappin

Tweede beoordelaar Jolien van der Graaff

Samenvatting

Hoewel de theorie suggereert dat empathie van moeder belangrijk is voor de ontwikkeling van empathie bij adolescenten, blijft de intergenerationele overdracht van empathie van moeder op adolescent beperkt. Deze studie onderzocht de intergenerationele overdracht van empathie van moeders op adolescenten tussen 15 en 17 jaar oud, gemedieerd door de emotionele ondersteuning van moeders. De participanten in dit onderzoek maken deel uit van het longitudinaal onderzoek RADAR (Research on Adolescent Development And Relationships) in Nederland. De Interpersonal Reactivity Index (IRI) meet de empathie van adolescenten en hun moeders, en de Network of Relationships Inventory (NRI) meet de mate waarin adolescenten emotionele steun van hun moeder ervaren. Een hiërarchische multiple regressieanalyse toont aan dat de intergenerationele overdracht van empathie van moeders op hun adolescenten kinderen volledig wordt gemedieerd door de emotionele steun die moeders bieden. Dit suggereert dat moeders hun empathie doorgeven aan hun adolescenten kinderen door hun emotioneel ondersteunende opvoedingsstijl. Deze bevinding kan worden verklaard door het feit dat empathische moeders empathisch gedrag modelleren voor hun adolescenten kinderen, waardoor ze de kans krijgen om empathisch gedrag te ontwikkelen. Er zal echter vervolgonderzoek nodig zijn om meer bewijs te verzamelen en meer inzicht te verkrijgen. Vervolgonderzoek zou zich bijvoorbeeld kunnen richten op het onderscheid tussen de affectieve en cognitieve component van empathie, maar ook op de rol van geslacht bij de intergenerationele overdracht van empathie bij zowel adolescenten als hun ouders.

Trefwoorden: adolescenten; empathie; intergenerationele overdracht; moederlijke emotionele ondersteuning

Abstract

Although the theory suggests that maternal empathy is important for adolescent empathic development, the intergenerational transmission of maternal-to-adolescent empathy remains limited. This study examined the intergenerational transmission of empathy from mothers to adolescents between 15 and 17 years old and included maternal emotional support as a mediator. The participants in this study are part of the longitudinal research RADAR (Research on Adolescent Development And Relationships) in the Netherlands. The Interpersonal Reactivity Index (IRI) measured the empathy of adolescents and their mothers, and the Networks of Relationships Inventory (NRI) measured the extent to which adolescents experience emotional support from their mothers. A hierarchical multiple regression analysis shows that the intergenerational transmission of empathy from mothers to their adolescent children is completely mediated by the emotional support that mothers provide. This suggests that mothers pass on their empathy to their adolescent children through their emotionally supportive parenting style. This finding can be explained by the fact that empathetic mothers model empathic behavior for their adolescent children, giving them the opportunity to develop empathic behavior. However, follow-up research will be needed to gather more evidence. For example on the difference between affective and cognitive component in empathy, but also the role of gender in the intergenerational transmission of empathy in both adolescents and their parents.

Keywords: adolescents; empathy; intergenerational transmission; maternal emotional support

Theoretische inleiding

De adolescentie kan worden gekenmerkt als een periode waarin veel nieuwe sociale vaardigheden worden verworven met belangrijke gevolgen voor de ontwikkeling van sociale relaties. Een cruciale vaardigheid daarbij is om adequaat te reageren op de emoties en het gedrag van anderen, waar empathie een belangrijk onderdeel van is (Overgaauw, 2014). Empathie wordt over het algemeen gedefinieerd als het vermogen om andermans emotionele toestand te begrijpen en te delen (Van der Graaff et al., 2012). Een hoge mate van empathie wordt in verband gebracht met onder andere meer pro-sociaal gedrag (Rieffe et al., 2010), minder agressie (Bandura et al., 2018), hogere sociale competentie (Ciciola et al., 2013) en een betere kwaliteit van vriendschap (Ciarrochi et al., 2016). Dit maakt empathie zowel een fundamentele karaktereigenschap voor sociaal gedrag (Van der Graaff et al., 2014), als één van de bouwstenen van een goed functionerende maatschappij.

Om die reden is het interessant om onderzoek te doen naar voorspellende factoren voor de mate van empathie bij adolescenten. Uit de theorie blijkt dat empathie zich ontwikkelt vanuit verschillende biologische- en omgevingsfactoren, waaronder de invloed en opvoeding door ouders (McDonald & Messinger, 2011). Dit zou betekenen dat er een intergenerationele overdracht van empathie plaatsvindt, van ouders op adolescenten. In de literatuur blijkt met name onderzoek te zijn gedaan naar de overdracht van empathie van moeders op schoolgaande kinderen (Zhou et al., 2002), maar minder naar diezelfde overdracht bij adolescenten (Soenens et al., 2007). Wel heeft onderzoek aangetoond dat meer emotionele ondersteuning door moeders, positief correleert met een hogere mate van empathie bij adolescenten (Miklikowska et al., 2011). Door middel van longitudinaal onderzoek naar het verband tussen de empathie van moeders en de empathie van adolescenten, kan worden aangetoond of er ook sprake is van een voorspellende factor. Daarnaast is interessant om te weten in hoeverre de intergenerationele overdracht van empathie van moeder op adolescent verloopt via de emotionele ondersteuning van moeders. Daarmee wordt duidelijk welke rol (moederlijke) opvoeding speelt bij de ontwikkeling van empathie bij adolescenten en levert een waardevolle bijdrage in de orthopedagogische wetenschap. De huidige studie onderzoekt dan ook op longitudinale wijze of de empathie van moeders voorspellend is voor de empathie van adolescenten en of de emotionele ondersteuning van moeders hier een mediërende rol in speelt.

Empathie adolescenten

In de literatuur bestaan verschillende definities van empathie, maar allen omvatten een affectieve en cognitieve component. Terwijl affectieve empathie verwijst naar de

mogelijkheid om de emotionele gevoelens van de andere persoon op dat moment te delen, verwijst cognitieve empathie naar een meer bewuste mogelijkheid om het perspectief van de ander in te nemen (Groen, 2019). Gemiddeld nemen beide aspecten toe tijdens de adolescentie en spelen een belangrijke rol in het onderhouden van relaties en faciliteren pro-sociaal gedrag (Van Lissa et al., 2016). Verbeteringen in abstract denken in combinatie met sociaal-emotionele veranderingen, zoals een toename van het vermogen om emoties te reguleren en morele redentatie, bevorderen het empathisch vermogen (Eisenberg et al., 2006; Van Lissa et al., 2016).

Volgens de theorie van Davis (1980) bevinden adolescenten zich in een kritieke fase voor de ontwikkeling van empathie. Uit onderzoek blijkt dat adolescenten die hogere empathische vaardigheden laten zien, op meer pro-sociale manieren handelen ten opzichte van anderen (Rieffe et al., 2010) en daardoor meer kans hebben op hoogwaardige relaties, een positief zelfbeeld en academisch succes (Van der Graaff et al., 2018). Daarentegen wordt lage empathie van adolescenten in verband gebracht met pestgedrag, sociale problemen, internaliserende- en externaliserende problematiek (Gleason et al., 2009; Ciciola et al., 2013; Mesman et al. 2011) en zelfs delinquent gedrag (Van Langen et al., 2014). Kortom, wordt een hoge mate van empathie bij adolescenten geassocieerd met positieve gevolgen en een lage mate van empathie met negatieve gevolgen. Dit duidt nogmaals het belang aan van de wetenschap rondom de ontwikkeling van empathie bij adolescenten, zodat in de klinische praktijk kan worden ingezet op het versterken van de voorspellende factoren.

Intergenerationele overdracht

Volgens de sociale leertheorie van Bandura (1986) verwerven individuen nieuw gedrag door een model te observeren en hun handelen te imiteren. Moeders hebben een belangrijke modellerende functie voor de gedragsontwikkeling van hun kinderen (Morse et al., 2019). Op dezelfde manier zou het voordoen van empathisch handelen aan adolescenten het empathisch gedrag kunnen versterken. Volgens de opvattingen van de sociale leertheorie zou men dus verwachten dat moeders die empathisch gedrag laten zien, empathisch gedrag bij adolescenten bevorderen (De Minzi, 2011). Soenens et al. (2007) waren de eersten die onderzoek deden naar de intergenerationele overdracht van empathie van moeder op adolescent (in de leeftijd van 15 – 18 jaar). Dit onderzoek wees uit dat er een significante relatie is tussen empathie van moeders en hun adolescente kinderen en indiceert dat empathie intergenerationeel wordt overgedragen. Echter, spreekt recenter onderzoek (Hawk et al., 2013) deze bevindingen tegen. Dit onderzoek vond wel een significante relatie tussen empathie van moeder en het kind in de vroege adolescentie (gemiddeld 12 jaar oud), maar

niet in de late adolescentie (gemiddeld 17 jaar oud). Een ander onderzoek vond juist wel weer een positief verband tussen de empathie van moeders en de empathie van hun kind in de late adolescentie (Miklikowska et al., 2011). Aan de hand van de bestaande literatuur kan geen eenduidige conclusie getrokken worden wat betreft de intergenerationele overdracht van empathie. Desondanks lijkt er vaker een positief verband te worden gevonden bij jongere adolescenten, dan bij oudere adolescenten.

Een andere interessante bevinding uit onderzoek van Soenens et al. (2007) is dat de emotionele ondersteuning van moeders een belangrijke rol speelt bij de ontwikkeling van empathie bij adolescenten. Emotionele ondersteuning verwijst naar de emotionele kenmerken van moeders, zoals warmte, acceptatie en betrokkenheid (Boudreault-Bouchard, 2013). Soenens et al. (2007) stellen dat moeders die meer emotionele ondersteuning bieden in de opvoeding, een hogere mate van empathie overdragen op hun adolescente kinderen. Doordat ondersteunende moeders zelf een hoog niveau van empathie tonen in de ouder-kindrelatie kunnen zij namelijk direct de eigen empathische capaciteiten van hun kinderen modelleren. Het is aannemelijk dat een hogere mate van emotionele ondersteuning in de opvoeding wordt beïnvloed door een hogere mate van empathie bij moeders (Farrant et al., 2011). Mogelijk komt dit doordat empathische moeders sympathischer zijn en beter perspectief kunnen nemen (Soenens et al., 2007), waardoor zij de behoeftes van hun adolescente kinderen beter aanvoelen en opvoeden met meer warmte.

Geslacht

In de literatuur worden verschillen beschreven in de mate van empathie tussen jongens en meisjes. Uit onderzoek (Geng, & Qin, 2012) blijkt dat meisjes significant hoger scoren op empathie, dan jongens. Eisenberg et al. (2006) merkten op dat de empathische vaardigheden van adolescenten voornamelijk overeenkomen met hun ouders van hetzelfde geslacht. Dit zou erop kunnen wijzen dat adolescenten met name de ouder van hetzelfde geslacht als model zien, aangezien gelijkheid een belangrijke factor is bij het imiteren van andermans gedrag (Preston, & Waal, 2002).

Huidig onderzoek

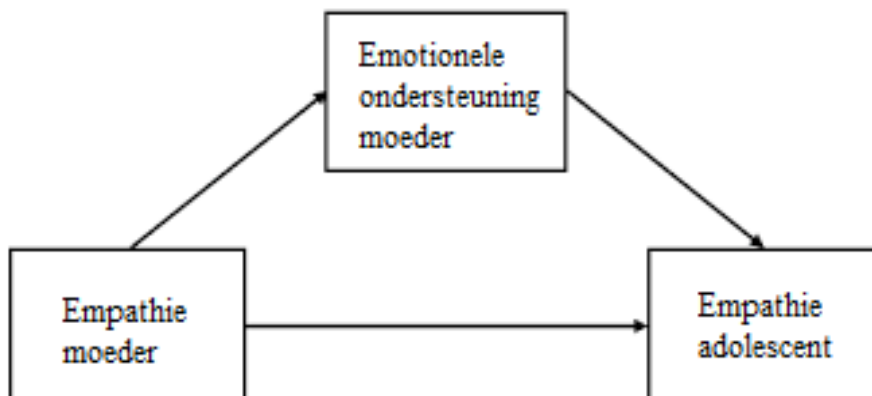
De huidige studie onderzoekt of de empathie van moeders voorspellend is voor de empathie van adolescenten, gemedieerd door de emotionele ondersteuning van moeders. Aangezien er geen eenduidigheid gevonden wordt in de literatuur over de intergenerationele overdracht van moeders op hun kinderen in de late adolescentie, is ervoor gekozen het onderzoek te richten op adolescenten tussen de 15 en 17 jaar oud. Met de bevindingen van dit onderzoek kan worden ingezet op empathiebevordering bij adolescenten in de klinische

praktijk. Als bijvoorbeeld blijkt dat de overdracht van empathie verloopt via de emotionele ondersteuning van moeders, zouden handelingsgerichte adviezen aan moeders om meer emotioneel op te voeden een positieve werking kunnen hebben op de empathieontwikkeling van hun adolescente kinderen. Gezien de positieve invloed van empathie op de sociale relaties van adolescenten (Rieffe et al., 2010) en een beschermende factor is voor onder andere delinquent gedrag (Van Langen et al., 2014), is het belangrijk om onderzoek te doen naar mogelijke voorspellende factoren. Het geslacht van de adolescent zal in dit onderzoek worden meegenomen als controlevariabele.

Ondanks het gebrek aan eenduidigheid over de intergenerationele overdracht van empathie tussen moeder en kind in de late adolescentie, wordt naar aanleiding van de sociale leertheorie (Bandura, 1986; De Minzi, 2011) en positieve resultaten in eerdere onderzoeken (Soenens et al., 2007; Miklikowska et al., 2011) verwacht dat een hoge mate van empathie van moeders voorspellend is voor een hoge mate van empathie bij adolescenten. Tevens wordt verwacht dat die overdracht gedeeltelijk verloopt via de emotionele ondersteuning van moeders aan hun adolescente kinderen (Soenens et al., 2007). In tabel 1 is een visuele weergave te zien van de hypothesen.

Figuur 1

Ruimtelijke presentatie hypothesen

Methode

Participanten

De steekproef in dit onderzoek bestaat uit $N= 497$ Nederlandse adolescenten (56,9% jongens) en hun moeders. Het huidige onderzoek maakt gebruik van twee afnamemomenten, namelijk wave 3 (2008) en wave 5 (2010). Adolescenten in de steekproef waren tijdens wave

3 $M_{leeftijd} = 15.00$, $SD = 0.46$. De leeftijd van de moeders was gemiddeld $M = 46.39$, $SD = 4.44$. Het grootste deel van de adolescenten was van Nederlandse afkomst (97.9%), wat in vergelijking met de Nederlandse bevolking afwijkt van de populatie (75.3%) (Centraal Bureau voor de Statistiek, 2020a, 2020b). 58.1% van de adolescenten woonden bij beide ouders, 23.2% woonden zelfstandig met huisgenoten en 7.8% woonden bij hun moeder.

Sommige participanten hebben niet alle vragenlijsten ingevuld. Deze participanten zijn verwijderd uit de dataset. De attritie-analyses wezen uit dat daardoor na de eerste meting op T3 54 (10.9%) participanten uitvielen en na de tweede meting op T5 39 (8.8%). In de groep verwijderde participanten was 91.7% van Nederlandse afkomst en van de resterende steekproef was 98.3% van de participanten van Nederlandse afkomst. Daarnaast bleek dat de groep verwijderde adolescenten gemiddeld 2.5 maand ouder was dan de gemiddelde adolescent in de resterende steekproef. Dit betekent dat de attritie iets hoger ligt voor niet-Nederlandse adolescenten en oudere adolescenten dan de gemiddelde adolescent in de resterende steekproef. Het geslacht van de adolescent, de woonvorm en de leeftijd van de moeders speelden geen rol in de attritie. Na verwijdering van alle deelnemers met missende data bestaat de steekproef uit $N=404$ participanten.

Procedure

De participanten in dit onderzoek zijn onderdeel van het doorlopende longitudinale onderzoek RADAR (Research on Adolescent Development And Relationships) in Nederland, waarin adolescenten worden gevolgd van 12 tot 18 jaar. Adolescenten van 12 jaar oud zijn benaderd via 429 willekeurig geselecteerde basisscholen uit de provincie Utrecht, Amsterdam, Rotterdam, Den Haag en Almere in Nederland. Van die basisscholen waren er 296 (69%) bereid deel te nemen aan het onderzoek. Gezinnen werden gescreend op tweoudergezinnen met ten minste nog een ander kind van minimaal 10 jaar oud. Dit heeft geleid tot een selecte steekproef. Na de screening werden 1081 gezinnen benaderd voor deelname aan het onderzoek. Zij ontvingen een uitgebreide beschrijving, werden geïnformeerd over vertrouwelijke omgang met hun gegevens bij deelname en ondertekenden een toestemmingsverklaring bij deelname. Uiteindelijk bestond de steekproef uit 497 deelnemende gezinnen. De data van het onderzoek is verzameld via jaarlijkse huisbezoeken waarbij deelnemers zelfrapportagevragenlijsten invulden. Het onderzoek is goedgekeurd door de Medisch Ethische Toetsings Commissie (METC).

Meetinstrumenten

Interpersonal Reactivity Index. De mate van empathie van adolescenten en hun moeders wordt gemeten middels de Interpersonal Reactivity Index (IRI; Davis, 1980).

Adolescenten en hun moeders gaven aan in hoeverre zij zich herkenden in de verschillende stellingen, aan de hand van een 5-puntschaal variërend van “past absoluut niet bij mij” tot “past heel erg goed bij mij”. De gehele vragenlijst bestond uit 28 items verdeeld over vier subschalen, namelijk Perspectief nemen, Fantasie, Empathische bezorgdheid en Emotioneel leed. Het huidige onderzoek beperkt zich echter tot de twee subschalen Perspectief nemen en Emotioneel leed.

De subschaal Perspectief nemen bestond uit 7 items en meet de vaardigheid om het psychologisch standpunt van anderen over te nemen (cognitief). Een voorbeelditem dat hierbij hoort is: “Ik probeer naar ieders kant van een meningsverschil te kijken voordat ik een besluit neem”. De subschaal Emotionele bezorgdheid bestond ook uit 7 items en meet de sympathie en zorgen voor anderen (affectief). Een voorbeeld hiervan is: ‘Ik raak vaak ontroerd door dingen die ik zie gebeuren’. Voor de subschalen kan zowel afzonderlijk (range= 7-35) als samen (range= 14-70) een gemiddelde score worden berekend, waarbij een hogere gemiddelde score een hogere mate van empathie inhoudt.

Uit onderzoek blijkt dat de IRI een geschikt psychometrisch en theoretisch instrument is om de empathie van adolescenten en hun moeders te meten (Hawk et al., 2012). Daarnaast blijkt het gebruikelijk te zijn om bij onderzoeken met jongeren slechts de subschalen Perspectief nemen en Emotionele bezorgdheid te gebruiken, zoals ook gebeurt in het huidige onderzoek. De interne consistentie van alle items samen (Perspectief nemen en Emotionele bezorgdheid), kan worden beoordeeld met de Chronbachs Alpha. Hierbij geldt dat een Chronbachs Alpha van .7 of groter duidt op een betrouwbare schaal. Deze blijkt goed te zijn voor zowel adolescenten ($\alpha = .83$) als voor moeders ($\alpha = .81$). In dit onderzoek wordt een somscore gebruikt van de schalen Perspectief nemen en Emotionele bezorgdheid.

Network of Relationships Inventory. De mate van ondersteuning door moeders wordt gemeten middels de Network of Relationships Inventory (NRI; Buhrmester, & Furman, 1985). Deze zelfrapportagevragenlijst meet de kwaliteit van verschillende interpersoonlijke relaties. In dit onderzoek gaven adolescenten aan in hoeverre zij zich herkenden in de stellingen met betrekking tot hun moeder. Dit deden zij aan de hand van een 5-puntschaal, variërend van “weinig of niet” tot “meer kan niet”. De gehele vragenlijst bestaat uit 24 items, behorend tot de subschalen Ondersteuning, Dominatie en Negatieve interacties. Het huidige onderzoek richt zich op emotionele ondersteuning en daarom wordt slechts gebruik gemaakt van de subschaal Ondersteuning. Deze schaal bestaat uit 8 items en meet in hoeverre de adolescenten emotionele ondersteuning van hun moeder ervaren. Voorbeelditems hiervan zijn: “Bewondert en respecteert je moeder je?” en “Hoeveel geeft je moeder echt om je?”. De

scores op de items worden bij elkaar opgeteld en een hoge score geeft een indicatie voor veel emotionele ondersteuning.

Uit onderzoek blijkt dat de NRI een goed psychometrisch en valide onderzoeksinstrument is om de relaties van adolescenten te meten. Het instrument laat namelijk een matig tot hoge stabiliteit zien over een periode van één jaar en komt overeen met geobserveerde interacties tussen adolescenten en hun moeders (Furman, & Buhrmeister, 2009). Daarnaast blijkt de Chronbachs Alpha goed te zijn ($\alpha = .85$), wat betekent dat de items intern consistent zijn.

Data analyse

De data in dit onderzoek wordt geanalyseerd met IBM SPSS Statistics (Versie 26). Ten eerste worden de correlaties opgenomen in een tabel om een eerste beeld te krijgen van eventuele verbanden tussen de variabelen. Met een t-toets wordt informatie verkregen over het verschil in de mate van empathie tussen jongens en meisjes, aangezien geslacht van de adolescent wordt meegenomen als controlevariabele. Om het mediërende effect van emotionele ondersteuning van moeder op het verband tussen de empathie van moeder en de empathie van adolescent te meten, wordt een hiërarchische multiple regressieanalyse uitgevoerd. De empathie van de adolescent tijdens T5 wordt hierin opgenomen als de afhankelijke variabele. In het eerste model is de empathie van moeder tijdens T3 de voorspeller en in het tweede model wordt daar de emotionele ondersteuning van moeder tijdens T5 aan toegevoegd. In beide modellen worden controlevariabelen toegevoegd, namelijk de empathie van de adolescent tijdens T3 en het geslacht van de adolescent. Bij de analyses wordt een betrouwbaarheidscoëfficiënt gehanteerd van .05. Als er in het eerste model een significant verband duidelijk wordt tussen de empathie van moeder en de empathie van de adolescent, is er sprake van een direct effect. Als het tweede model uitwijst dat er (ook) een significant verband bestaat tussen de emotionele ondersteuning van moeder en de empathie van de adolescent kan er gesproken worden van een (gedeeltelijk) mediatie-effect. Om de correlaties, de t-toets en de hiërarchische multiple regressieanalyse uit te mogen voeren moeten er een aantal assumpties worden gecheckt. De data wordt geïnspecteerd op invoerfouten en uitschieters, er wordt een normaliteitstoets gedaan en er wordt gecontroleerd op homoscedasticiteit en multicollineariteit.

Resultaten

Data-inspectie

Ten eerste is de data geïnspecteerd op invoerfouten en uitschieters. De variabelen zijn gecontroleerd op (multivariate) uitschieters door middel van boxplots en Mahalanobis distance. Er bleken op iedere variabele enkele uitschieters voor de te komen. Nadat de analyses zowel met als zonder deze uitschieters zijn uitgevoerd, bleek dat het verwijderen hiervan geen substantiële invloed had op de uitkomsten. Om die reden is ervoor gekozen gebruik te maken van de dataset inclusief uitschieters. Tevens geeft dit een betere reflectie van alle participanten, omdat de data van de gehele sample wordt gebruikt. Vervolgens moest worden beoordeeld of er sprake is van een normale verdeling bij de variabelen. De normaliteitstoets wijst uit dat de variabelen niet normaal verdeeld zijn voor de empathie van de adolescent tijdens T5 ($D(30)=0.05$, $p=.02$), de empathie van moeder tijdens T3 ($D(30)=0.06$, $p<.01$) en de emotionele ondersteuning van moeder tijdens T5 ($D(3)=0.08$, $p<.01$). Echter, is in de histogrammen en P-P Plots te zien dat de residuen wel normaal verdeeld zijn. Om die reden wordt gesteld dat er sprake is van een normale verdeling van de variabelen. Door middel van een spreidingsdiagram kon worden opgemaakt dat er sprake is van homoscedasticiteit bij de empathie van de adolescent, te zien aan het duidelijke patroon. Om multicollineariteit te toetsen zijn de Tolerance en de VIF berekend. Multicollineariteit kon worden uitgesloten omdat er sprake is van een hoge Tolerance ($>1.$) en een lage VIF ($<10.$) (Field, 2018).

Beschrijvende statistieken

In Tabel 1 zijn de gemiddelden en standaarddeviaties van de onderzoeksvariabelen weergegeven. Er is te zien dat de gemiddelde empathie van adolescenten tijdens T5 $M= 32.74$ slechts minimaal is gegroeid ten opzichte van T3 $M= 32.02$. Daarnaast rapporteren moeders gemiddeld een hogere mate van empathie $M= 40.18$ dan hun adolescente kinderen.

De correlaties tussen de verschillende variabelen zijn ook weergegeven in Tabel 1. Zowel de empathie als de emotionele ondersteuning van moeder blijkt significant gerelateerd aan de empathie van de adolescent. Dit betekent dat een hoge mate van empathie en emotionele ondersteuning van moeder samenhangt met een hoge mate van empathie bij de adolescent. Daarnaast is er een significant verband tussen de empathie en emotionele ondersteuning van moeder. Dit betekent dat moeders met een hoge mate van empathie ook een hoge mate van emotionele ondersteuning laten zien. Daarnaast is een t-toets uitgevoerd om verschillen in empathie tussen jongens en meisjes te analyseren. Hieruit is

gebleken dat de empathie van meisjes significant hoger is dan die van jongens $t(404) = 7.14$, $p < .01$.

Tabel 1

Correlaties en beschrijvende statistieken (N=404)

Variabele	1.	2.	3.	4.	M (SD)	Range
1. Empathie adolescent T3	-	-	-	-	32.02 (8.21)	6.00-56.00
2. Empathie adolescent T5	.651**	-	-	-	32.74 (7.42)	6.00-56.00
3. Empathie moeder T3	.083	.125*	-	-	40.18 (6.0)	15.00-56.00
4. Emotionele ondersteuning moeder T5	.320**	.362**	.159**	-	3.66 (0.63)	1.25-5.00

** $p < .01$ * $p < .05$

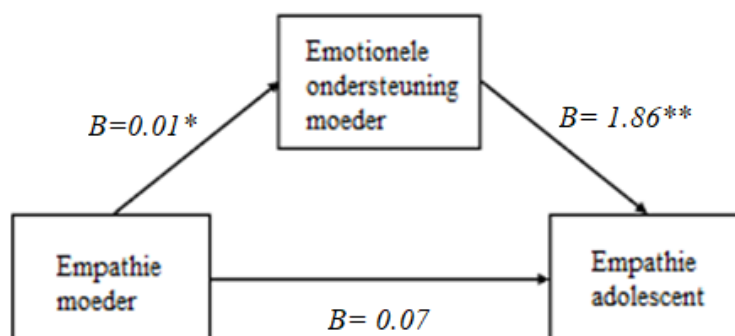
Hypotheses toetsen

In Tabel 2 zijn een aantal regressieanalyses uitgevoerd. Hieruit blijkt een significant direct effect tussen de empathie van moeder T3 en de empathie van de adolescent T5. Dit betekent dat een hogere mate van empathie bij moeder samenhangt met een hogere mate van empathie bij de adolescent. Om na te gaan of de emotionele ondersteuning van moeder als mediator kan worden gezien in dit verband, dient te worden gekeken naar het directe effect tussen de empathie van moeder T3 en de emotionele ondersteuning van moeder T5. Ook hier blijkt een significant effect. Dit betekent dat moeders met een hogere mate van empathie, een hogere mate van emotionele ondersteuning bieden. Het directe effect tussen de emotionele ondersteuning van moeder T5 en de empathie van de adolescent T5, blijkt eveneens significant. Dit betekent dat dat een hogere mate van emotionele ondersteuning samenhangt met een hogere mate van empathie bij de adolescent.

Tabel 2*Resultaten regressieanalyses (N=404)*

	<i>B</i>	<i>SE</i>	β	<i>T</i>	<i>p</i>
Mediatie emotionele ondersteuning moeder					
Empathie moeder – Empathie adolescent	0.16	.06	.13	2.52	.01
Empathie moeder – Emotionele ondersteuning moeder	0.17	.01	.16	3.23	.00
Emotionele ondersteuning moeder – Empathie adolescent	4.25	.55	.36	7.79	.00

In de laatste stap van de mediatie-analyse wordt geverifieerd of het directe positieve verband tussen de empathie van moeder en de empathie van de adolescent standhoudt, wanneer wordt gecontroleerd voor de ondersteuning van moeder als mediator. Voor die berekening is een hiërarchische regressieanalyse uitgevoerd waarvan de resultaten weergegeven staan in Tabel 3. In deze analyse zijn ook de empathie van de adolescent op T3 en het geslacht van de adolescent meegenomen als controlevariabelen. In model 1 is te zien dat er nog steeds sprake is van een significante samenhang tussen empathie moeder T3 en de empathie van de adolescent T5. Dit model verklaart 44% van de variantie in de empathie van adolescenten T5, $F(4, 2417) = 77.06, p = <.01$. In model 2 is daar de emotionele ondersteuning van moeder T5 aan toegevoegd. Dit model verklaart 46% van de variantie in de empathie van adolescenten, $F(5, 2030) = 67.19, p = <.01$. Door toevoeging van deze variabele blijkt de empathie van moeder niet meer significant, maar de emotionele ondersteuning van moeder wel. Dit wijst op een complete mediatie van emotionele ondersteuning van moeder in het verband tussen de empathie van moeder en de empathie van de adolescent, zoals weergegeven in figuur 2. Dit wordt eveneens bevestigd in een significante Sobeltest ($t = 3.09, p = <.01$).

Figuur 2*Figuurlijke representatie van de mediatie weergegeven in B's*

Tabel 3*Resultaten hiërarchische multipiele-regressieanalyse (N=404)*

	<i>B</i>	<i>SE</i>	β	<i>R</i> ²	ΔR
Model 1				.44	.44**
Geslacht	1.36	.62	.09*		
Empathie adolescent T3	0.55	.04	.61**		
Empathie moeder T3	0.10	.05	.08*		
Model 2				.46	.02**
Geslacht	1.10	.62	.07		
Empathie adolescent T3	0.51	.04	.56**		
Empathie moeder T3	0.07	.05	.06		
Emotionele ondersteuning moeder T5	1.84	.46	.16**		

** $p < .01$ * $p < .05$

Discussie

Het doel van deze studie was om te onderzoeken of de empathie van moeders voorspellend is voor de empathie van adolescenten en of de emotionele ondersteuning van moeders daar een mediërende factor in is. De bevindingen toonden aan dat de empathie van moeders, zoals verwacht, voorspellend blijkt te zijn voor de empathie van adolescenten. De verwachting was dat de emotionele ondersteuning van moeders het verband tussen de empathie van moeders en adolescenten gedeeltelijk zou mediëren, maar het blijkt hier om een volledige mediatie te gaan. Dit betekent dat wanneer er geen sprake zou zijn van emotionele ondersteuning, er geen verband meer is tussen de empathie van moeders en hun adolescente kinderen.

Eerdere onderzoeken naar de intergenerationele overdracht van empathie tussen moeders en adolescenten behaalden positieve significante resultaten (Miklikowska et al., 2011; Van Lissa et al., 2016). Echter, werd er in deze onderzoeken geen rekening gehouden met emotionele ondersteuning van moeders als mediërende factor. De onderzoekers beargumenteren dat deze samenhang deels verklaard kan worden doordat empathische vermogen worden overgedragen van ouders op hun adolescente kinderen. Wat in deze onderzoeken niet wordt toegelicht, is hoe deze empathische vermogen worden overgedragen. Soenens et al. (2007) houden in hun onderzoek wel rekening met emotionele ondersteuning als mediërende factor en vinden dezelfde resultaten als het huidige onderzoek. Deze bevindingen suggereren dat moeders hun empathisch vermogen doorgeven aan hun

adolescente kinderen via hun emotioneel ondersteunende opvoedingsstijl. Dit is passend bij de theorie van Bandura (1986), die stelt dat ondersteunende ouders hun kinderen de mogelijkheid bieden om empathisch gedrag te observeren. Hierdoor wordt een positieve leeromgeving gecreëerd voor de ontwikkeling van empathie (Eisenberg et al., 2006). Bovendien gaat de gehechtheidstheorie ervanuit dat emotionele ondersteuning in de opvoeding de interpersoonlijke vaardigheden bevordert omdat het de interesse en betrokkenheid bij anderen vergroot, wat resulteert in hogere empathieniveaus (Bowlby, 1980). Volgens de literatuur worden adolescenten met een veilige gehechtheidsgeschiedenis bevredigd in hun emotionele behoeften en hebben een empathische en ondersteunende ouder om zich mee te identificeren (Miklikowska et al., 2011). Hierdoor zijn zij beter in staat om een vermogen te ontwikkelen om gevoelig en empathisch te reageren op anderen en hun behoeften.

Beperkingen en sterke kanten

Het huidige onderzoek kent een aantal beperkingen en sterke kanten die in acht dienen te worden genomen. Een beperking van het onderzoek is dat de etnische samenstelling van de steekproef (97.9% Nederlanders) afwijkt van de populatie (75.3% Nederlanders), namelijk de Nederlandse samenleving. Uit onderzoek is gebleken dat culturele invloeden onderdeel zijn van de manier waarop mensen zich verhouden tot anderen (Rolbin, & Chiesa, 2010). Dit betekent dat etnische achtergrond van invloed zou kunnen zijn op de mate van empathie bij participanten en dus op de resultaten van het onderzoek. Om die reden moet deze afwijking worden meegenomen bij het interpreteren van de resultaten en maakt dat de onderzoeksresultaten minder goed te generaliseren zijn naar de populatie. Daarnaast maakt deze studie geen onderscheid tussen affectieve en cognitieve empathie en kan aan de hand van de onderzoeksresultaten niet gesteld worden welke component van empathie de voornaamste voorspeller is. Dit zou wel belangrijk kunnen zijn geweest, aangezien cognitieve en affectieve empathie een beroep doen op verschillende hersengebieden en los van elkaar gezien kunnen worden (Singer, 2006). Dit betekent dat de uitkomsten van het onderzoek anders zouden kunnen zijn geweest wanneer hier wel onderscheid tussen was gemaakt.

Een sterke kant van het onderzoek is de grootte van de steekproef. De steekproef is groot genoeg om statistisch significante resultaten te behalen, maar niet zo groot dat er onnodige kosten gemaakt zijn of dat er sprake was van tijdverlies. Door de grootte van de steekproef kunnen er betrouwbare conclusies aan de resultaten gekoppeld worden. Daarnaast is gebruik gemaakt van valide psychometrische meetinstrumenten die geschikt zijn om zowel empathie als emotionele ondersteuning te meten. Bovendien is het onderzoek longitudinaal

wat de interne validiteit van het onderzoek vergroot, ten opzichte van een cross-sectioneel onderzoek. Doordat de participanten voor een langere tijd zijn gevolgd kan de oorzaak-gevolg trekking beter worden bestudeerd en kan er gesproken worden van voorspellende factoren.

Conclusie

Aanleiding voor het huidige onderzoek is dat empathie een fundamentele eigenschap is voor sociaal gedrag en daardoor één van de bouwstenen van een goed functionerende maatschappij. Adolescenten bevinden zich in een kritieke fase voor de ontwikkeling van empathie, waarbij moeders een belangrijke rol blijken te spelen in de intergenerationele overdracht. Concluderend levert de huidige studie een essentiële bijdrage aan de bestaande literatuur, door aan te tonen dat de intergenerationele overdracht van empathie, van moeder op adolescent, volledig wordt gemedieerd door de emotionele ondersteuning van moeders. Ondanks dat enkele onderzoeken een positief significant verband vonden tussen de empathie van moeders en adolescenten, suggereert het huidige onderzoek dat moeders hun empathisch vermogen doorgeven aan hun adolescente kinderen via hun emotioneel ondersteunende opvoedingsstijl. Dit is in lijn met het onderzoek van Soenens et al. (2007), dat als enige andere onderzoek rekening hield met de emotionele ondersteuning van moeders als mediator. De bevindingen van dit onderzoek kunnen een waardevolle bijdrage leveren in praktijksituaties in de pedagogiek. Zo kan in de ondersteuning van opvoedsituaties op tijd geïntervenieerd worden om op deze manier probleemgedrag bij adolescenten en de daarbij behorende kosten te verminderen, en pro-sociaal gedrag te bevorderen. Vervolgonderzoek zal echter wel nodig zijn om meer bewijs te verzamelen en meer inzicht te krijgen in het verschil in voorspellend vermogen tussen de affectieve en cognitieve component van empathie, en welke rol zowel het geslacht van de adolescent als het geslacht van de ouders speelt in de intergenerationele overdracht van empathie op adolescenten.

Referenties

- Ackermann, K., Martinelli, A., Bernhard, A., Ueno, K., Freitag, C. M., Büttner, G., Schmiedek, F., & Schwenck, C. (2020). Validation of the Network of Relationship Inventory in female and male adolescents. *European Journal of Psychological Assessment, 36*(2), 220–228. <https://doi.org/10.1027/1015-5759/a000508>
- Bandura, A. (1986). *Social foundations of thought and action: A social cognitive theory*. New Jersey, Amerika: Prentice-Hall.
- Boudreault-Bouchard, A., Dion, J., Hains, J., Vandermeerschen, J., Laberge, L., & Perron, M. (2013). Impact of parental emotional support and coercive control on adolescents' self-esteem and psychological distress: Results of a four-year longitudinal study. *Journal of Adolescence, 36*(4), 695-704. <https://doi.org/10.1016/j.adolescence.2013.05.002>
- Bowlby, J. (1980). *Attachment and loss: Vol. 3. Sadness and depression*. London, England: Hogarth.
- Buhrmester, D. & Furman, W. (2008). *The Network of Relationships Inventory: Relationship Qualities Version*. University of Texas at Dallas.
- Centraal Bureau voor de Statistiek. (2020a). Bevolking; hoogstbehaald onderwijsniveau en onderwijsrichting. <https://opendata.cbs.nl/statline/#/CBS/nl/dataset/82816NED/table?ts=1585733485803>
- Centraal Bureau voor de Statistiek. (2020b). Bevolking; kerncijfers. <https://opendata.cbs.nl/statline/#/CBS/nl/dataset/37296ned/table?ts=1585735996125>
- Ciciola, L., Crnic, K. A., & West, S. G. (2013). Determinants of change in maternal sensitivity: contributions of context, temperament, and developmental risk. *Parenting Science and Practice, 13*, 178–195. <https://doi.org/10.1080/15295192.2013.756354>
- Davis, M. H. (1980). A multidimensional approach to individual differences in empathy. *JSAS Catalog of Selected Documents in Psychology, 10*, 85.

- Davis, M. H., Luce, C., & Kraus, S. J. (1994). The heritability of characteristics associated with dispositional empathy. *Journal of Personality*, *62*(3), 369–391.
<https://doi.org/10.1111/j.1467-6494.1994.tb00302.x>.
- De Minzi, R. (2011). Children's perception of parental empathy as a precursor of children's empathy in middle and late childhood. *Journal of Psychology*, *147*(6), 563–76.
<https://doi.org/10.1080/00223980.2012.721811>.
- Eisenberg, N., Spinrad, T. L., & Sadovsky, A. (2006). *Empathy-related responding in children*. Handbook of moral development. Mahwah: Lawrence Erlbaum Associates Publishers.
- Farrant, B. M., Devine, T. A., Maybery, M. T., & Fletcher, J. (2012). Empathy, perspective taking and prosocial behaviour: The importance of parenting practices. *Infant and Child Development*, *21*, 175–188. doi:10.1002/icd.740
- Field, A. (2018). *Discovering statistics using IBM SPSS statistics* (5th edition). London: Sage.
- Furman, W., & Buhrmester, D. (1985). Children's perceptions of the personal relationships in their social networks. *Developmental Psychology*, *21*(6), 1016–1024.
<https://doi.org/10.1037/0012-1649.21.6.1016>
- Gantiva C, Cendales R, Díaz M, González Y. (2018). Is There Really a Relationship Between Empathy and Aggression? Evidence From Physiological and Self-Report Measures. *Journal of Interpersonal Violence*, *36*(7-8), 3438–3458.
<https://doi.org/10.1177/0886260518776999>
- Geng, Y., Xia, D. & Qin, B. (2012). The Basic Empathy Scale: A Chinese Validation of a Measure of Empathy in Adolescents. *Child Psychiatry and Human Development*, *43*, 499–510. <https://doi.org/10.1007/s10578-011-0278-6>
- Gleason, K., Jensen-Campbell, L., & Ickes, W. (2009). The Role of Empathic Accuracy in Adolescents' Peer Relations and Adjustment. *Personality and Social Psychology Bulletin*, *35*, 997–1011. <https://doi.org/10.1177/0146167209336605>

- Greimel, E., Schulte-Ruther, M., Fink, G. R., Piefke, M., Herpertz-Dahlmann, B., & Konrad, K. (2010). Development of neural correlates of empathy from childhood to early adulthood: an fMRI study in boys and adult men. *Journal Neural Transmission, 117*, 781-791. <https://doi.org/10.1007/s00702-010-0404-9>
- Hawk, S. T., Keijsers, L., Branje, S. J. T., Van der Graaff, J., De Wied, M., & Meeus, W. (2012). Examining the Interpersonal Reactivity Index (IRI) Among Early and Late Adolescents and Their Mothers. *Journal of Personality Assessment, 95*(1), 96-106. <https://doi.org/10.1080/00223891.2012.696080>
- Hoffman, M. L. (2008). *Empathy and prosocial behavior*. Handbook of emotions (3rd ed.). New York, NY: Guilford Press.
- IBM Corp. (Released 2019). IBM SPSS Statistics for Windows, Version 26.0. Armonk, NY: IBM Corp
- McDonald, N. M., & Messinger, D. S. (2011). *The development of empathy: How, when, and why*. University of Miami Department of Psychology.
- Mesman, J., Van IJzerdoorn, M. H., & Bakermans-Kranenburg, M. J. (2011). Unequal in opportunity, equal in process: Parental sensitivity promotes positive child development in ethnic minority families. *Child Development Perspectives, 6*(3), 239-250. <https://doi.org/10.1111/j.1750-8606.2011.00223.x>
- Miklikowska, M., Duriez, B., & Soenens, B. (2011). Family roots of empathy-related characteristics: The role of perceived maternal and paternal need support in adolescence. *Developmental Psychology, 47*(5), 1342–1352. <https://doi.org/10.1037/a0024726>
- Overgaauw, S., Güroğlu, B., Rieffe, C., & Crone, E. A. (2014). Behavior and Neural Correlates of Empathy in Adolescents. *Developmental Neuroscience, 36*, 210-219. <https://doi.org/10.1159/000363318>

- Preston, S. D., & De Waal, F. B. M. (2002). Empathy: Its ultimate and proximate bases. *Behavioral and Brain Sciences*, 25, 1-20. doi:10.1017/S0140525X02000018
- Rieffe, C., Ketelaar, L., Wiefferink, C. H. (2010). Assessing empathy in young children: construction and validation of an Empathy Questionnaire (EmQue). *Personality and Individual Differences*, 49(5), 362-367. <https://doi.org/10.1016/j.paid.2010.03.046>
- Rolbin, C., & Chiesa, B. D. (2010). “We share the same biology...” Cultivating cross-cultural empathy and global ethics through multilingualism. *Mind, Brain and Education*, 4(4), 196-207. <https://doi.org/10.1111/j.1751-228X.2010.01099.x>
- Singer, T. (2006). The neuronal basis and ontogeny of empathy and mind reading: review of literature and implications for future research. *Neuroscience & Biobehavioral Reviews*, 30(6), 855–863. <https://doi.org/10.1016/j.neubiorev.2006.06.011>.
- Soenens, B., Duriez, B., Vansteenkiste, M., and Goossens, L. (2007). The intergenerational transmission of empathy-related responding in adolescence: the role of maternal support. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 33, 299–311. <https://doi.org/10.1177/0146167206296300>
- Van der Graaff, J., Branje, S., De Wied, M., & Meeus, W. (2012). The moderating role of empathy in the association between parental support and adolescent aggressive and delinquent behavior. *Aggressive Behavior*, 38(5), 368-377. <https://doi.org/10.1002/ab.21435>
- Van der Graaff, J., Branje, S., De Wied, M., Hawk, S., Van Lier, P., & Meeus, W. (2012). Perspective taking and empathic concern in adolescence: gender differences in developmental changes. *Developmental Psychology Journal*, 50(3), 881-888. <https://doi.org/10.1037/a0034325>
- Van der Graaff, J., Carlo, G., Crocetti, E., Koot, H. M., & Branje, S. (2018). Prosocial Behavior in Adolescence: Gender Differences in Development and Links with

Empathy. *Journal of Youth and Adolescence* 47, 1086–1099 (2018).

<https://doi.org/10.1007/s10964-017-0786-1>

Van Langen, M., Wissink, I., Van Vugt, E., Van der Stouwe, T., & Stams, G. (2014). The relation between empathy and offending: A meta-analysis. *Aggression and Violent Behavior*, 19, 179-189. <https://doi.org/10.1016/j.avb.2014.02.003>

Y, Groen. (2019). Sekseverschillen in affectieve en cognitieve empathie: inzichten uit drie meetmethoden. *Neuropraxis*, (23), 1390146. <https://doi.org/10.1007/s12474-019->

Zhou, Q., Eisenberg, N., Losoya, S., Fabes, R. A., Reiser, M., Guthrie, I. K., Murphy, B., Cumberland, A., & Shepard, S. A. (2002). The relations of parental warmth and positive expressiveness to children's empathy-related responding and social functioning: a longitudinal study. *Child Development*, 73, 893–915.

<https://doi.org/10.1111/1497-8624.00446>